

TANNARXNI TO'LIQ VA O'ZGARUVCHAN XARAJATLAR BO'YICHA TAQSIMLASH ASOSIDA KALKULATSIYA QILISH TARTIBI

Qodiraliyev Azamatjon Zafarbek o'g'li

Andijon mashinasozlik instituti

"Iqtisodiyot" fakulteti "Buxgalteriya hisobi va audit" yo'nalishi talabasi

Email: qodiraliyevazamat8607@gmail.com

Tel: +998 94 103 73 80

Annotatsiya: Ushbu maqolada "Tannarxni to'liq va o'zgaruvchan xarajatlar bo'yicha taqsimlash asosida kalkulasiya qilish tartibi" mavzusida ko'rsatmalar berilgan. Bu jarayonda mahsulotlar sifatini ta'minlash uchun, tannarxni kalkulasiya qilish, tannarxni pasaytirish va mahsulotga ta'sir etuvchi omillar va ularni bartaraf etish yo'llari, mamlakatimiz rahbarining ushbu sohani rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlari haqida batafsil fikr va mulohazalar o'rganilgan.

Kalit so'zlar: mahsulot sifati, tannarx, kalkulasiya, standart, mahsulot, xom ashyo, sifat tizim, standartlashtirish.

Kirish qismi: 2023 yilda O'zbekiston iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida mahsulot ishlab chiqarish hajmlari o'sishi qayd etildi. Statistika agentligi ma'lumotlariga ko'ra, o'tgan yil yakunlari bo'yicha yalpi ichki mahsulot (YAIM) 6 foizga o'sdi (2022 yilda – 5,7%). O'zbekistonda 2023 yil davomida narxlar o'sishining sekinlashishi qayd etildi. Yil yakunlari bo'yicha iste'mol narxlari indeksi 8,77% tashkil etdi (solishtirish uchun, 2022 yilda bu ko'rsatkich 12,25% bo'lgan edi). Solishtirish uchun, Qozog'istonda o'tgan yil yakunlari bo'yicha inflyatsiya 9,8%, Rossiyada 7,4% darajasida bo'lgan. O'tgan yilda O'zbekistonda oziq-ovqat mahsulotlari narxlari 9,7%, nooziq-ovqat mahsulotlari narxlari 7,7%, xizmatlar narxlari esa 8,7% o'sdi.

2023 yilda investitsiyaviy faollik keskin oshdi va 2022 yildagi 0,2 foizga nisbatan 22,1 foizga o'sdi. Bu natijaga markazlashmagan investitsiyalarning o'sishi hisobiga erishildi. Xususan, to'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalar va kreditlar 58,9 foizga o'sdi (bunda to'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalar deyarli 2 baravarga), tijorat banklari va qarz hisobiga amalga oshirilgan investitsiyalar 17,9 foizga, aholi mablag'lari hisobiga kiritilgan investitsiyalar 8,9 foizga o'sdi. Biroq, korxonalar tomonidan o'z mablag'lari hisobiga kiritiladigan investitsiyalarning pasayishi kuzatilmoqda.

Iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida mahsulot ishlab chiqarish hajmlari o'sishi qayd etildi. Xususan, qishloq xo'jaligi 4,1 foizga, sanoat ishlab chiqarishining o'sish sur'atlari tezlashib, 6 foizga yetdi. Umuman olganda, 2023 yilda O'zbekiston iqtisodiyoti ichki va tashqi tahdidlarga qaramasdan, barqarorlik va o'sishning yuqori sur'atlarini namoyish etdi. Biroq yuqorida keltirilgan o'sish sur'atlari qatorida xorijiy investitsiyalar va qarzlarning keskin o'sishi iqtisodchilar oldiga jiddiy masalalarni qo'yadi: ishlab chiqarish va uning negizida eksport hajmining o'sishini korxonalar o'z mablag'lari evaziga amalga oshirishni ta'minlash.

"Tannarx" (tannarxing) tushunchasi, bir korxonaga yoki shaxsning faoliyatining o'zini turli xil turlarda bo'lgan xarajatlarga va daromadlarga taqsimlash jarayonini ifodalovchi moliyaviy hisob-kitob tizimi sifatida ishlatiladi. Bu tushuncha, moliyaviy hisob-kitobning

asosiy qismi hisoblanadi va korporativ moliyaviy boshqaruv va rejalashtirishning muhim vositasidan biri hisoblanadi. Tannarx, barcha kirishlar va chiquvchilarni o'z ichiga oladi va ularni kelajakda kiritiladigan daromad va xarajatlarga taqsimlash jarayonida qo'llaniladi. U moliyaviy ma'lumotlarga, jadvallarga, hisob-kitoblarga va boshqa muhim moliyaviy jarayonlarga asoslanadi. Tannarx, mahsulot tannarxi — korxonaning mahsulot ishlab chiqarish va uni sotish hamda ishlar bajarish yoki xizmatlar ko'rsatish uchun qilgan jami joriy xarajatlarining pul shaklidagi ifodasi. Tannarxning muxim elementlari — chetdan olinadigan xom ashyo, asosiy materiallar, elektr energiya resurelari chiqimlari; asosiy va kushimcha ish haqi; ijtimoiy sug'urta ajratmalari; amortizatsiya ajratmalari va boshqa sarf-xarajatlar. Tannarxga yuqorida sanab o'tilgan bevosita ishlab chiqarish jarayonlari bilan bog'liq xarajatlardan tashqari noishlab chiqarish chiqimlari: idishlarga, mahsulotlarni o'rashjoylash va jo'natishga qilingan xarajatlar; mahsulotni sotish bilan bog'liq chiqimlar; ilmiy tadqiqot va tajribakonstruktorlik ishlari, reklama va boshqa ishlar uchun sarflanadigan xarajatlar ham kiradi. Narxlar o'zgarmagan hollarda mahsulot tannarxini kamaytirishga erishish korxonaga uchun qo'shimcha foyda manbaiga aylanadi. Qo'shimcha foyda esa mahsulotni sotishdan olingan tushumdan korxonaning mahsulotni ishlab chiqarish va sotish uchun sarflagan xarajatlari summasi ayirmasiga tengdir.

Har bir xo'jalik yurituvchi subyekt o'zining faoliyatidan kelib chiqqan holda hisob siyosatini ishlab chiqadi va unda xarajatlarni hisobga olish va mahsulot tannarxini kalkulyatsiya qilish usulini belgilaydi. Xarajatlarni hisoblash ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olgan holda birlik narxlarini hisoblash uchun asos hisoblanadi. Har bir korxonada ishlab chiqarishning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda hisoblab chiqiladigan tovar birliklari qabul qilinadi. Ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olish va mahsulot (ish, xizmat)ning tannarxini hisoblashning buyurtma usulini joriy qilish hisoblash jarayoni yanada mukammallashuviga xizmat qiladi. Ushbu usulni joriy qilishning asosiy sharti — tegishli buyurtmaga asosan bitta alohida olingan mahsulotni yoki ushbu mahsulotlarning guruhini ajratish imkoniyatini yaratish va ishlab chiqarilgan har bir mahsulot yoki bajarilgan ishning o'rtacha emas, balki yakka holdagi tannarxi to'g'risida ma'lumotlarni olish imkoni yaratadi.

Ushbu hisob va kalkulyatsiya tizimining usuli qo'llaniladigan ishlab chiqarish turlariga asosan qurilish obyektlari, samolyot-kemasozlik, qog'oz, mebel sanoati, ilmiy-izlanish, konstruktorlik va ta'mirlash ishlari, auditorlik, konsalting xizmatlari va shunga o'xshash yakka buyurtma yoki kichik guruhlardagi tovarlarni ishlab chiqarish jarayonlari kiradi. Buyurtmalar bo'yicha xarajatlarni umumlashtirilgan hisobi bir necha variantlar bo'yicha quyidagilar yordamida tashkil etiladi: nazorat schyotlari; alohida hisoblash va shartnoma bo'yicha tannarx kalkulyatsiyasi.

Korxonaning ishlab chiqarish hayotida mahsulot tannarxini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi, chunki tannarx ishlab chiqarish samaradorligining asosiy ko'rsatkichlaridan biri va sotishni rag'batlantiruvchi omil hisoblanadi, chunki tannarx qancha past bo'lsa, foyda ham shuncha ko'p bo'ladi. Xarajat bo'yicha ishlab chiqarish xarajatlari hajmi hisobga olinadi, bu birlik birligiga to'g'ri keladi, xarajatlarning o'zi, qoida tariqasida, xarajatlar moddalari bilan umumlashtiriladi. O'zining ishlab chiqarishi bo'lgan korxonaning asosiy vazifasi bo'lgan tannarxni pasaytirish uchun mahsulot tannarxini hisobga olishni optimallashtirish, xarajatlar markazlari bo'yicha asosiy ishlab chiqarish xarajatlari hisobini tizimlashtirish, buxgalteriya hisobi uchun eng mos usulni tanlash kerak. Ishlab chiqarishning o'zi va xarajatlarni hisoblash metodologiyasi.

Rejalashtirish va buxgalteriya hisobiga ishlab chiqarishning mumkin bo'lgan eng past narxiga mos keladigan shart-sharoitlarni loyihalashtirish va ularni amalga oshirishga harakat qilish yoki hech bo'lmaganda ularga asosiy ishlab chiqarish darajasi va boshqa sharoitlar imkon beradigan darajada yaqinlashish mumkin. Bunday sharoitlarni rejalashtirish uchun siz harakat qilishingiz kerak bo'lgan narx narxiga ideal darajada mos keladigan rejalashtirilgan ko'rsatkichlarni hisoblash uchun mahsulot ishlab chiqarishdagi asosiy xarajatlarni tahlil qilish amalga oshiriladi. Ta'kidlash joizki, Universal Accounting System dasturiy ta'minoti asosiy mahsulot ishlab chiqarish tannarxi hisobini muvaffaqiyatli avtomatlashtiradi va buxgalteriya hisobiga qo'shimcha ravishda mahsulot tannarxining pasayishi bilan asosiy ishlab chiqarishning samarali ko'rsatkichlarini rejalashtirish vositalarini taqdim etadi; real xarajatlarning hisoblangan va rejalashtirilgan xarajatlardan chetlanishlarini tahlil qiladi, aniqlangan kelishmovchiliklarning sabablarini namoyish etadi va ulardan xalos bo'lish yo'lini taklif qiladi, ya'ni haqiqat va reja o'rtasida mukammal uyg'unlikka erishishga yordam beradi.

Asosiy ishlab chiqarish foydani shakllantirishning asosiy manbai hisoblanadi, shuning uchun eng yuqori daromadga ishonish uchun uning mahsuloti eng past narxga ega bo'lishi kerak. Alohida hisoblash - boshqaruv va moliyaviy hisobda hisobotlarni alohida ochishni ko'zlovchi hisob tizimi bo'lib, bu holda xarajatlar schyotlariga moliyaviy muomalalar haqida yozuvlar qilinmaydi. Bu variant yozuvlarni hisobning ikki turida takrorlashni ko'zda tutadi. Shartnoma bo'yicha tannarx kalkulyatsiyasi- ishlab chiqarilishi uzoq siklli bo'lgan yirik buyumlarni hisobga olish va kalkulyatsiya qilish tizimi hisoblanadi.

Xulosa

Har bir tadbirkorning, xar bir korxonaning asosiy maqsadi o'z foydasini oshirishdan iborat. Foyda miqdorini oshirishning bir qancha yo'llari mavjud. Ana shu yo'llardan biri maxsulot ishlab chiqarish va uni sotish uchun qilinadigan xarajatlarni kamaytirishdan iborat.

Xarajat foyda bilan bevosita boqlik ekan foyda turlarini ham bilishimiz lozim. Mikroiktisodda foydaning ikki kurinishi mavjud. 1. Buxgalterlik xisobidagi foyda. 2. Iqtisodiy foyda. Buxgalterlik hisobidagi foydani aniqlash uchun jami sotishdan kelgan pul tushimidan unga qilingan xarajat ayriladi. Iqtisodiy foydani aniqlash uchun bo'lsa buxgalterlik xisobidagi foydadan «boy berilgan imkoniyatlar xarajatini» ayriladi.

Korxonada harakati qisqa muddatli va uzoq muddatli bo'lishi mumkin. Qisqa muddatli xarakatda korxonada faqat o'zgaruvchan xarajatni (mahsulot birligi hisobiga) kamaytirish hisobiga foyda miqdorini oshirsa, uzoq muddatli xarakatda ham doimiy, ham o'zgaruvchan xarajatni kamaytirish hisobiga foyda miqdorini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Abdullayev A. Buxgalteriya hisobi: II-nashr. Yangi hisoblar rejasi asosida tuzildi, Y.:Minoj,2002 yil, 191-bett.
2. Abdullav A. Qosimov I, Ergashev A. Buxgalteriya hisobi nazariyasi, T.: "Sharq" 2003.
3. Bobajonov O. Moliyaviy hisob. Darslik T.: "Sharq" 2000 480-bett.
4. Vohidov S.V. Boshqa tarmoqlarda Buxgalteriya hisobining xususiyatlari o'quvqo'llanma.-T.: TDIU. 2004 310-bett.